

Володимир Скрипник,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені М. Остроградського

ORCID: 0000-0001-8618-1807

<https://doi.org/10.37374/2019-36-18>

УДК 347.211

Електроенергія в системі об'єктів цивільних прав

Будь-які цивільні правовідносини передбачають існування певного об'єкта, наявність якого зумовлює виникнення в учасників правовідносин цивільних прав та обов'язків. Найчастіше таким об'єктом є така правова категорія, як «рід», яка є одним із фундаментальних понять цивілістики. Проте економічна сфера в суспільстві весь час змінюється і в цивільному обороті з'являються нові речі, що не може зумовити потребу обґрунтування теоретичних понять щодо їх сутності і місця в системі об'єктів цивільних прав.

Починаючи з кінця XIX століття використання електричного струму стає важливим елементом розвинутої цивілізації. Однією зі стратегічних галузей української економіки, як і ринкової економіки будь-якої розвинутої країни, є енергетика, а саме правовідносини, пов'язані із забезпеченням електроенергією, що і зумовлює потребу наукових досліджень в цій сфері. Енергетична сфера України перебуває на сталій ринкового реформування і потребує правового регулювання.

Якщо законодавець не може визначити конкретну категорію

об'єкта, який визначає суть блага, це позбавляє його можливості побудувати відповідний механізм правового регулювання цього явища та відповідний правовий режим об'єкта. Існування нетрадиційних майнових благ потребує ретельного аналізу та розуміння. Проте в сучасній цивілістичній літературі майже відсутні наукові роботи, присвячені дослідженню такої правової категорії, як електроенергія.

Дослідження цього аспекту проведено такими вітчизняними вченими, як Галянтич М. К., Дзера О. В., Заїка Ю. О., Кодинець А. О., Кохановська О. В., Кузнецова Н. С., Майданик Р. А., Мічурін Є. О., Ромовська З. В., Сліпченко С. О., Спасибо-Фатєєва І. В., Харитонов Є. О., Шишка Р. Б., Шимон С. І., не вичерпали всіх наявних проблем, що існують як на доктринальному, так і на законодавчому рівні, щодо правової природи електроенергії, її особливого правового статусу та місця в системі об'єктів цивільних прав, що зумовлює невизначеність теоретико-методологічного підґрунтя і певну суперечливість правозастосовної практики.

Метою статті є з'ясування особливої правової природи електроенергії як об'єкта цивільних прав, особливості її використання у цивільному обороті та визначення місця електроенергії в системі об'єктів цивільних прав.

Проблема об'єктів цивільних прав – одна з ключових у теорії та практиці правового регулювання майнових відносин. Особливість об'єктів цивільних прав полягає в тому, що вони можуть як існувати в своєму природному стані, так і бути штучно утвореними внаслідок спрямованої праці людини.

Об'єкти цивільних прав є різноманітними за правовою природою, сутністю, участю у цивільному обороті, правовим режимом. Таку статусну особливість об'єктів виявили ще римському приватному праві. Так Гай в Інституціях розрізняв речі тілесні, фізичні, інші безтілесні, ідеальні. *Безтілесні* – це ті, до яких не можна доторкнутися, – ті, які полягають у праві, наприклад, спадщина, користування, володіння, зобов'язання, права сільських і міських маєтків [12, с. 46–47]. Тобто безтілесні речі існують в певній правовій уяві про якесь матеріальне благо, навіть і за відсутності суто фізичної оболонки як такої.

Класифікація римського приватного права щодо речей тілесних і безтілесних відображена і в Цивільному кодексі Східної Галичини 1793 р. (*Codex Civilis pro Calicia Orientali*). До безтілесних належать ті, що сприймаються тільки свідомістю – право продажу, право ловити рибу й інші права (§12, гл. I, ч. II). Як критерій розмежування зазначалося, що тілесні речі, на відміну від безтілесних (прав та обов'язків) можна переміщувати чи не переміщувати у просторі [20].

Поділ речей на тілесні та безтілесні існує дотепер у законодавстві низки країн континентальної Європи.

У сучасній цивілістичній літературі існують два підходи щодо

правової природи безтілесних речей. Деякі автори вважають що, під безтілесними речами розуміються і майнові права, які формально належать до речей, хоча власне речами не є, що пояснюється зручностями з огляду юридичної техніки [15, с. 59].

Представники іншого наукового напряму трактують поняття безтілесних речей ширше уважаючи безтілесними речами не лише майнові права, а і будь-які об'єкти, які являють собою нематеріалізовані об'єкти.

Зазвичай під правовим режимом, у юридичній літературі розуміють встановлений у законодавстві порядок набуття, користування та відчуження речей як об'єктів цивільного права [18, с. 71]. Аналіз правового режиму об'єкта цивільних прав, насамперед речі, дозволяє не лише з'ясувати особливість правової природи об'єкта, характеристику його оборотоздатності, але і визначити особливості його елементів.

Оскільки законодавець може поширювати окремі елементи правового режиму речі і на об'єкти. які власне не є речами. деякі науковці назвичайно широко трактують поняття «безтілесні речі» заоховуючи до них не лише роботу, послуги, зобов'язання, а і законні інтереси, ризики, об'єкти, названі в законі, проте які спеціально не охороняються (ідеї, процеси, методи, системи, відкриття, гіпотези тощо), а також інші юридично значущі нематеріальні об'єкти, які відчужуються. Тому вони пропонують створити по суті систему спеціального законодавства інституту «безтілесних речей», а «теоретичних незручностей», пов'язаних з поширенням на інститут безтілесних речей норм речового права, можна уникнути, прийнявши закон «Про безтілесні речі» [2].

Окремі сучасні вітчизняні науковці вважають, що конструкція «безтілесні речі» може застосовувати, але лише для позначення майнових прав, а у чинному законодавстві не існує передумов для розширеного тлумачення категорії «безтілесні

речі», за якого нею охоплюватимуться не лише права, а і будь-які нематеріальні блага [6, с. 39].

Допускаючи концепцію безтілесних речей Сібільов М. М. і Печений О. П. вважають, що її використання не може бути безмежним і не може стирати межі між наявними об'єктами цивільних прав [19, с. 215].

Зазначимо, що концепція безтілесних речей існує лише в доктрині, а у сучасному вітчизняному законодавстві вона не закріплена. Що ж являє собою таке явище, як електроенергія? Які властивості вона має? Адже властивості об'єкта безпосередньо впливають на його правовий режим.

У юридичному значенні під речами традиційно розуміються як предмети побуту, так і різна енергія, складні матеріальні об'єкти, наприклад, газоподібні та рідкі речовини, такі як газ і вода тощо.

Сучасне визначення речей надає Кохановська О. В., яка пропонує називати речами надані природою і створені людиною блага (цінності) матеріального світу, які є об'єктами цивільних прав [8, с. 254].

Гамбаров Ю. розглядав енергію як річ. На його думку, речами в юридичному розумінні необхідно називати речі, до яких не можна доторкнутися, а саме – газ, пар, стиснене повітря і навіть електрику, якщо вони зберігаються в певних приміщеннях або передаються по трубах чи проводах, оскільки енергія – предмет, який знаходиться у зовнішньому світі з властивостями цінності, оборотоздатності і самостійності [3, с. 591].

У цивілістиці не існує єдиної думки щодо розуміння енергії саме як речі. Енергія з огляду класифікації об'єктів цивільного права традиційно розглядається як рухома, проста, подільна, споживна річ, що визначається родовими ознаками. Підтримується і концепція «електроенергія – річ», і остання розглядається як річ, яка має свою специфіку,

об'єктивно існує і є певним майном [13, с. 18].

Науково технічний прогрес зумовлює постійний розвиток економіки та розширює перелік благ, які можуть бути об'єктом цивільних прав. Через природні причини законодавець не завжди може спрогнозувати їх появу та своєчасну належну регламентацію нових правових явищ, які завжди органічно поєднуються з наявними системами і аксіомами.

Спасибо-Фатеева І. В. слушно зазначає, що в цілому з розвитком науки і техніки можливості «юридичизації» окремих предметів природи суспільством постійно розширюються [16, с. 13].

Способи поширення «правового поля» на окремі явища є різноманітними. Окремі автори пропонують найперспективнішим способом уважати спеціалізацію правового режиму енергії [14, с. 491]. Енергію пропонується розглядати не як річ, а як певну властивість матерії – здатність виконувати корисну роботу [7, с. 118]. На думку інших вчених, відносини електричної енергії як об'єкта прав можуть бути встановлені лише зобов'язальні, а не речові права, значення яких полягає в наданні споживачу можливості вимагати безперебійного забезпечення електроенергії [5, с. 8].

Як об'єкт цивільних прав пропонується розглядати не енергію, а енергетичний ресурс, який містить у собі енергію [4, с. 107].

Немченко С. С., досліджуючи сутність договору постачання договору електричної енергії через приєднану мережу, дійшов висновку, що електрична енергія є особливим (*sui generis*) об'єктом цивільного права, а найважливішою властивістю електроенергії є її здатність виконувати роботу завдяки електричному току, потужність якого споживається тим чи іншим приладом та обладнанням, приєднаним до мережі. Автор висуває тезу, що під час постачання електричної енергії

споживається не енергія, а потужність [11, с. 3].

Ми вважаємо це положення дещо суперечливим. Електричний струм – це *фізичний процес* (курс. В. С.), направлений руху заряджених частинок під впливом електромагнітного поля від одного полюса електричної ланки до іншої. Матерія, її кількісні та якісні властивості, і рух матерії – це різні категорії. Потужність – це різниця потенціалів між полюсами, яка обчислюється у вольтах. Суттєвими умовами договору на постачання електроенергії через приєднану мережу є не лише величина потужності, а і кількість кіловат-годин, електроенергії, що підлягає постачанню, водночас якість повинна відповідати вимогам щодо напруги й частоти струму. Тобто напруга – це одна з важливих характеристик енергії, проте вважати об'єктом договору, і відповідно, об'єктом цивільних прав лише напругу, видається сумнівним.

У п. 11 ст. 1 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 р. зазначено, що виробництво електричної енергії – це діяльність, пов'язана з перетворенням енергії з енергетичних ресурсів будь-якого походження на електричну енергію за допомогою технічних засобів, а у п. 26 надається і поняття електричної енергії – енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є товаром, призначеним для купівлі-продажу [1].

Це законодавче визначення указує на товарну властивість електроенергії як об'єкта цивільних прав з відповідним правовим режимом. Правовий режим не є статичною незмінною категорією і може змінюватися, залежно від доктринального та законодавчого розуміння об'єкта. Енергія як об'єкт широко задіяна в цивільному обороті і є предметом низки договорів. Під цивільним оборотом зазвичай розуміють юридичну форму економічного обороту, а об'єктами останнього є товар, тобто благо, яке має грошову цінність, то-

му і права на нього можуть бути тільки майновими [10, с. 108]. Обороздатність об'єктів цивільного права вказує на їх здатність брати участь у процесах, що зумовлюють динаміку цивільних правовідносин [17, с. 169].

Законодавець у ст. 741 ЦК України визначає договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу як договір, за яким одна сторона повинна надавати другій стороні енергетичні та інші ресурси, передбачені договором, а споживач зобов'язується оплачувати вартість прийнятих ресурсів і дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання. Але таке визначення не відображає особливостей цього договору як різновиду договору купівлі-продажу. Тобто ключовими в характеристиці предмета договору є обов'язок надавати енергоресурси і обов'язок дотримуватися режиму їх використання.

Оскільки електроенергію неможливо зберігати, то важливо визначити оптимальний баланс, коли держава виробляє стільки електричної енергії, скільки може спожити. За своєю суттю електроенергія і річ – зовсім різні об'єкти цивільних прав. Недоліки правового регулювання обов'язково наявні у договірній і судовій практиці і, як наслідок, позбавляють особу належного правового захисту.

Через природні причини електроенергія не може бути об'єктом низки цивільно-правових договорів, таких як договір майнового найму (оренди), лізингу, позички, довічного утримання, проте особливість електроенергії не перешкоджає бути предметом договору купівлі-продажу, міни, дарування, пожертви.

Електроенергія не може бути предметом договору зберігання, у тому числі і такого його різновиду, як охорона, оскільки за договором охорони забезпечуватиметься збе-

реженість по суті не електроенергії як предмета договору, а об'єкта, який її виробляє.

Речова властивість енергії зумовлена наявністю можливості вимірювати її кількість, якість, що зводить нанівець можливість розглядати енергію як безтілесну річ, оскільки характерною ознакою безтілесності є неможливість досягнути те чи інше явище. Право не можна вимірювати, зважувати тощо. Право або існує, або його немає.

У юридичній літературі пропонується поділяти речі за наслідками використання на такі види: 1) продукція – усе те, що отримується унаслідок виробничого використання речі; 2) плоди – тобто продукти органічного розвитку тварин, наприклад, приплід, та інших речей, зокрема, урожай; 3) доходи – тобто економічний приріст від участі речі в цивільному обороті, наприклад, відсотки від вкладів у банки, орендна плата, доходи від акцій тощо [9, с. 160–161].

До якої ж категорії відноситься електроенергія в наведеній класифікації? Маємо парадоксальний висновок: електроенергія, незважаючи на певні ознаки речі, не відповідає класичному розумінню «річ» і в наведеній системі речей за наслідками використання не посідає самостійного місця, оскільки за правовим походженням являє собою єдність двох правових категорій – власне річ і водночас результат її використання. Правовий режим речі визначається правом власності та правомочностями власника – володінням, користуванням і розпорядженням. «Володіння» електроенергією виходить за межі традиційного поняття володіння. Поняття «квазіволоділець» відображало б суть відносин, які виникають між особою, яка має реальну можливість своєрідно володіти електроенергією, з урахуванням її особливих властивостей.

У диспозиції ст. 177 ЦК «Види об'єктів цивільних прав» законодавець називає і «інше майно», проте,

на відміну від інших правових категорій (речі, цінні папери тощо), змісту цього поняття не подає. Електроенергія – це не річ, не специфічна річ, не спеціальна дія, а саме такий об'єкт цивільних прав, зазначений у ст. 191 ЦК України, як «інше майно».

На нашу думку Шимон С. І. вважає слушно, що категорія «інше майно» може існувати в таких групах об'єктів: речі, квазіречі, майнові права, майнові квазіправа [21, с. 125]. Відповідно, необхідно віднайти таке правове поняття, яке б не суперечило законодавчій системі об'єктів цивільних прав, не суперечило б традиційному доктринальному уявленню і відображало б суть досліджуваної категорії. З урахуванням особливостей електроенергії, її властивостей як об'єкта цивільних прав обгрунтованим вважається розглядати електроенергію як категорію квазіречей.

Класифікація речей як об'єктів цивільних прав ґрунтується на поділі речей, започаткованому ще у римському приватному праві і не враховує сучасні реалії та не може охоплювати повною мірою об'єкти цивільних прав.

Електроенергія як об'єкт характеризується самостійністю, оборотоздатністю, товарними та специфічними властивостями.

Природна особливість електроенергії виключає застосування до неї окремих класифікаційних ознак, властивих для традиційного розуміння речі (подільність, неподільність; головна річ і приналежність).

Запропоновані конструкції щодо місця електроенергії в системі об'єктів цивільних прав (як різновид безтілесних речей, майнових прав, як об'єкта і спеціальним правовим режимом тощо) не є переконливими, оскільки не враховують особливу «матеріальну оболонку», у якій знаходиться об'єкт.

Головною ознакою і умовою існування електроенергії як об'єкта цивільних прав є наявність її носія (об'єкта електроенергетики).

Сучасна система об'єктів цивільних прав потребує появи проміжного категорії об'єктів – між річчю і правом на річ.

До категорії речей мають належати об'єкти матеріального світу, які мають об'єктивне вираження – «тілесну оболонку», і сприймаються дотиком чи поглядом. Якщо ж існування такої матеріальної субстанції може бути зафіксоване і сучасними технічними засобами або має наукове обґрунтування (електроенергія, силове чи електромагнітне поле тощо) з огляду на її фізичні властивості, то явище нале-

жить до категорії поняття «квазі-речі» і його доцільно розглядати як категорію «інше майно». Саме електроенергія є майном, яке не має фізичної оболонки, до якої можна доторкнутися.

Для розмежування власне речей і так званих речей, які мають певну матеріальну субстанцію (енергія, електричне поле тощо), пропонується ввести в науковій обіг і визначити на доктринальному рівні, які ознаки повинні мати зазначені об'єкти, що сприятиме і законотворенню, і захисту прав споживачів.

Список використаних джерел

1. *Про ринок електричної енергії*. Закон України від 13 квітня 2017 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 27–28, ст.312.
2. *Братусь Д.* Інститут «бестелесных вещей» в гражданском праве. *Юрист*. 2004. № 2. <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docid=1236166>
3. *Гамбаров Ю. С.* Курс гражданского права. Т. 1. Часть общая. СПб: Тип. М. М. Стасюлевича. 1911. XII. 780 с.
4. *Городов О. А.* О нетрадиционных объектах гражданских прав. *Известия вузов. Правоведение*. 2013. № 6. С. 96–107.
5. *Зайченко Н. М.* Предмет договора энергоснабжения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. 35 с.
6. *Кодинець А.* Концепція прав на безтілесні речі: історичний аспект та сучасне розуміння. *Юридична Україна*. 2017. № 1. С. 34–41.
7. *Корнеев С. М.* *Юридическая природа договора энергоснабжения*. Закон. 1995. № 7. С. 118–121.
8. *Кохановська О. В.* Втілення та реалізація ідей розробників ЦК України щодо нормативного закріплення поняття та видів об'єктів цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права України*: Зб. статей до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. Р. А. Майданик та О. В. Кохановська. К.: ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 247–271.
9. *Кохановська О. В.* Нормативне закріплення поняття та видів об'єктів цивільних прав як втілення та реалізація ідей розробників ЦК України. Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста епохи (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко) / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. К.: АртЕк, 2017. С.153–175.
10. *Методология исследования проблем цивилистики*: сб. статей, посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под. ред. Ю. М. Жорнокуя и С. А. Слипченко. Харьков: Право, 2017. 432 с.
11. *Немченко С. С.* Договір постачання електричної енергії через приєднану мережу за цивільним законодавством України: автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2010. 21 с.
12. *Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана*. М.: Зерцало. 1997. 608 с.

13. *Походжук Р. В.* Захист прав споживачів за договором постачання електричною енергією через приєднану мережу: монографія. К.: НДІ ПрПіП ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2017. 218 с.
14. *Свирков С. А.* Правовая характеристика энергии как объекта гражданских прав Научные труды Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина. 2012. № 3. С. 477–491.
15. *Скловский К. И.* Собственность в гражданском праве: учеб. практ. пособ. М.: Дело. 2000. 512 с.
16. *Спасибо-Фатеева І. В.* Види об'єктів цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 13–17.
17. *Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб.* / С. О. Сліпченко, О. Є. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Х. Право. 2017. 808 с.
18. *Українське цивільне право: навч. посіб.* 3-тє вид., перероб. та доп. / за ред. Ю. О. Заїки. К.: Центр учбової літератури, 2014. 358 с.
19. *Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав: монография* / под общ. ред. И. В. Спасибо Фатеевой. Харьков: Право. 2015. 720 с.
20. *Цивільний кодекс Галичини: пер. з нім.* М. Мартинюка, О. Павлишинець. Івано-Франківськ: Вавілонська бібліотека, 2017. 272 с.
21. *Шимон С. І.* Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: монографія. К.: Юрінком Інтер. 2014. 664 с.

Скрипник В. Л. Електроенергія в системі об'єктів цивільних прав

У науковій статті розглянуто електроенергію в системі об'єктів цивільних прав. Встановлено, що будь-які цивільні правовідносини передбачають існування певного об'єкту, наявність якого і зумовлює виникнення в учасників правовідносин цивільних прав та обов'язків.

За своєю суттю електроенергія і, власне річ, – зовсім різні об'єкти цивільних прав. Недоліки правового регулювання обов'язково знаходять свій прояв у договірній і судовій практиці, і як наслідок, позбавляють особу належного правового захисту. В силу природних причин електроенергія не може бути об'єктом низки цивільно-правових договорів, таких як договір майнового найму (оренди), лізингу, позички, довічного утримання, проте особливість електроенергії не є перешкодою виступати предметом договору купівлі-продажу, міни, дарування, пожертви. Доведено, що електроенергія є майном, яке не має фізичної оболонки, до якої можна доторкнутися.

Ключові слова: об'єкти цивільних прав, класифікація речей, речі безтілесні, електроенергія як об'єкт цивільних прав.

Скрипник В. Л. Электроэнергия в системе объектов гражданских прав

В научной статье рассмотрено электроэнергию в системе объектов гражданских прав. Установлено, что любые гражданские правоотношения предусматривают существования определенного объекта, наличие которого и способствует возникновению у участников правоотношений гражданских прав и обязанностей.

По своей сути электроэнергия и, собственно, вещь – совсем разные объекты гражданских прав. Недостатки правового регулирования находят своё проявление в договорной и судебной практике, и как следствие, лишают человека надлежащей правовой защиты. В силу естественных причин электроэнергия не может быть объектом ряда гражданско-правовых договоров, таких как договор найма (оренды), лизинга, займа, пожизненного содержания, но особенность электроэнергии не есть

препятствием выступать предметом договора купли-продажи, мены, дарения. Доказано, что электроэнергия является имуществом, которое не имеет физической оболочки, которую можно потрогать.

Ключевые слова: объекты гражданских прав, классификация вещей, вещи бес-телесные, электроэнергия как объект гражданских прав.

Skripnik V. Electricity in the system of civil rights

Electricity in the civil rights objects system is considered in the scientific article. It is established any civil legal relationship presupposes the certain object existence, which presence causes the participants' coming up in the legal civil rights relations and obligations.

It is studied out the problem of civil rights objects. This problem is the key one in the theory and practice of property relations and legal regulation. Civil rights objects peculiarity is they can both exist in their natural state and be artificially created by direct human labor.

It is pointed the incorporeal things concept exists only in the doctrine. It does not find its consolidation in the current domestic legislation. In legal terms, things are traditionally understood to mean both household items and all kinds of energy, complex material objects, such as railways, gaseous and liquid substances, such as gas and water, etc.

It is justified if electricity cannot be stored, then it's important to determine the optimal balance when the state produces as much electricity as it can consume. In essence, the thing and the electricity are completely different civil rights objects. Disadvantages of legal regulation necessarily find their expression in contractual and judicial practice, and, as the result, deprive the person of due legal protection. For natural reasons, electricity cannot be the subject of a number of civil contracts, such as a property lease, lease, loan, lifetime retention agreement. But electricity is not an obstacle to the subject of a sale mine, gift, donation, contract.

It is proved electricity cannot be the subject of a storage contract, including its variant as security because, in fact, the protection contract will ensure not the electricity, as the object of the contract, but the object that produces it.

It is proved electricity is a non-tangible property that can be touched.

Key words: objects of civil rights, classification of things, res incorporales, electrical energy as an object of civil rights.